

ÇİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ “AĞILLI GÜC” STRATEGİYASI

KƏNAN ƏHMƏDOV

*Bakı Dövlət Universitetinin Diplomatıya
və müasir inteqrasiya prosesləri
kafedrasının doktorantı*

E-mail: kanan.ahmadov@gmail.com

ANAR QƏDİROV

*Bakı Dövlət Universitetinin Politologiya
və sosiologiya kafedrasının doktorantı*

E-mail: qaanan14213@sabah.edu.az

XXI əsrdə güclərin aktorlar arasında bölüşdürülməsinin dəyişməsi səbəbindən qlobal sistem yenidən formalaşır. 1970-ci illərdən başlayan və 1990-cı illərdə vüsət alan bu transformasiya prosesi dövlət idarəçiliyi, iqtisadi model, inkişaf konsepsiyaları və davamlılığı kimi “qurulmuş” anlayışlarda qavrayışın dəyişməsi ilə müşayiət olunur. Bu dəyişikliyi və transformasiyanı formalaşdıran amillərdən biri də Çin Xalq Respublikasının qlobal siyasi, iqtisadi və hərbi sistem daxilində statusunda sürətli və müsbət irəliləyişdir. Çinin tərəqqisi ədəbiyyatda “Çinin yüksəlişi” kimi konseptualaşdırılıb və bu yüksəliş 1990-cı illərdə iqtisadi ölçülərə, 2000-ci illərdə siyasi ölçülərə və 2010-cu ildən sonra mədəni ölçülərə vurğu edilərək araşdırılıb.

Çinin yüksəlişini mümkün edən amillər və ya bu yüksəlişin qlobal nizama mümkün təsirləri Anglo-Amerikan perspektivinin hakim olduğu nəzəri yanaşmalar çərçivəsində müzakirə edilmişdir. Bu perspektivə görə, Çinin yüksəlişi Qərb dəyərlərinə söykənən mövcud beynəlxalq nizama “təhdid” kimi şərh edilib. Bununla belə, iqtisadi və siyasi yüksəlişinin davamlılığını təmin etmək üçün Pekinə qlobal sistemlə daha çox inteqrasiya lazımdır. Bu səbəbdən Çinin yüksəlişinin təhlükə kimi qəbul edilməsinin qarşısını almaq Çinin xarici siyasətinin əsas məqsədlərindən birinə çevrilib. Bu məqsədə çatmaq üçün edilən səylər Çinin xarici siyasətində yumşaq güc elementlərinin ağırlıq qazanmasına səbəb oldu. Bu kontekstdə Çinlə bağlı araşdırmalar daha çox Çinin “yumşaq gücü”nə yönəlib və ekspertlər Çini Qərb mərkəzli konseptuallaşdırma vasitəsilə anlamağa çalışıblar [2, s.81]. Çinin “yumşaq gücü”nə dair araşdırmalar Afrika və Latın Amerikasını kimi inkişaf etməmiş bölgələrə xarici yardım, Çin mədəniyyətini və dilini populyarlaşdırmaq üçün qurulan Konfutsi institutları, Pekin Olimpiadaları və Şanxay Ümumdünya Sərgisi kimi platformalarda ev sahibliyi etmək, “The China Daily” və “China Central Television” kimi beynəlxalq çap və vizual media yayım səylərinə diqqət yetirirdi.

Çinin güc qabiliyyətini sərt elementlər baxımından təhlil edən araşdırmalar, onun sabit iqtisadi artım performansını, xarici bölgələrdə valyuta ehtiyatlarını

və xarici investisiyaları, hərbi büdcəni artırmağı, silah texnologiyasını və hücum qabiliyyətini artırdığını vurğulayır. Bütün bu elementlərlə yanaşı, XXI əsrin ən mühüm texnoloji gücü kimi ortaya çıxan Çinin beynəlxalq münasibətlərdə “güç” anlayışının süni intellekt, bio-genetika, kosmik texnologiyalar və robototexnika kimi yeni elementlərinə sürətlə uyğunlaşan bir ölkəyə çevrildiyi qəbul edilir. Bu inkişaf Çinin bütün güc elementlərindən birlikdə istifadə etmək imkanını nəzərdən keçirməyi zəruri edib.

“Ağıllı güc” anlayışı baxımından Çinlə bağlı araşdırmalar “sərt güc” və “yumşaq güc” mövzuları ilə müqayisədə nisbətən az olsa da, 2008-ci ildən sonra ədəbiyyatda birbaşa mövzuya toxunan tədqiqatlar artmışdır [9]. Sözügedən işlər araşdırıldığında, Çinin Cənub-Şərqi və Şərqi Asiyada hərbi çəkilmə və təhlükəsizlik zəmanəti təklif edən ölkə olmaq səyləri, Yaxın Şərq və Afrikaya investisiyaları və bu regionlardakı münaqişələrin həlli üçün vasitəçilik fəaliyyəti, Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankı (AIIB) və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) kimi regional və beynəlxalq təşkilatlarda siyasətlərə önəm verildiyi ortaya çıxır [4, s.361].

Çinin “ağıllı güc” strategiyası daha çox Cənubi və Cənub-Şərqi Asiyaya yönəlib və Pekinin bu regionda “yumşaq və sərt güc” elementlərini optimal səviyyədə birləşdirdiyi qəbul edilib. Şərqi və Cənub-Şərqi Asiya Çinin ənənəvi təsir dairəsində olduğundan Pekin administrasiyası regionda “kök və çubuq” siyasətindən səmərəli istifadə edir. Araşdırmalar həmçinin vurğulayır ki, Çin bölgədəki suveren hüquqlarını qorumaq və razılığa əsaslanan əlaqələr qurmaq üçün yumşaq və sərt güc elementlərindən balanslı şəkildə istifadə edir. Bununla belə, Pekinin Səudiyyə Ərəbistanı ilə İran arasındakı mübahisədə vasitəçi rolu və iki ölkə liderlərini 2023-cü ildə bir araya gətirməsi Çinin ağıllı güc strategiyasının Asiya və Sakit Okean hövzəsinin hüduqlarından kənara çıxması ilə bağlı

güclü fikir yaradıb. Mədəni, dini, siyasi və sosial aspektlərdə Çindən xeyli fərqlənən Çinin Yaxın Şərqi ən populyar ölkəsinə çevrilməsi Pekinin yüksəlişini təkcə iqtisadi amillərlə və ya məcbureddici faktorlarla izah edə bilməyəcəyini göstərir. Əslində Çinin Yaxın Şərqdə artan cəlbədiciliyi, sərt və yumşaq güc elementlərinin dahiyənə şəkildə sintez oluna biləcəyi ağıllı bir güc strategiyası həyata keçirdiyini göstərən ən mühüm faktlardan biridir.

“Ağıllı güc” strategiyası qlobal səviyyədə diplomatiyadan səmərəli istifadəni tələb edir, həmçinin hərbi və iqtisadi gücün saxlanmasını tələb edir [10, s.163]. Bununla belə, Pekinin qlobal səviyyədə effektiv şəkildə istifadə etdiyi diplomatik üsulları müşayiət edən iqtisadi yüksəliş və hərbi və texnoloji potensialın artması bu yüksəlişin Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ) ilə daimi müxalifətdə görülməsinə səbəb olmuşdur. Məhbubani 2008-ci ildə yazdığı məqaləsində Amerika diplomatiyasının güclü geosiyasi uzaqgörənliyə və daha peşəkar diplomatiyaya malik Çindən geridə qaldığını iddia edirdi [6].

Pekinin “ağıllı güc” strategiyasına ehtiyacı bu kontekstdə ortaya çıxır və iqtisadi inkişafı davamlı hala gətirməklə yanaşı, həm də bu inkişafın “təhdid mənbəyi” kimi görünməsinin qarşısını almağa çalışır. Əslində, Çini beynəlxalq sistemin hörmətli və təsirli aktyoruna çevirmək üçün yalnız sərt gücdən istifadə etmək ölkənin müsbət imicinə xələl gətirmək təhlükəsi daşdığı halda, bu məqsədə çatmaq üçün yalnız “yumşaq güc”dən istifadənin kifayət etmədiyini qəbul edilir [1]. Bu baxımdan, Çinin yüksəlişinin yaratdığı təhdid diskurslarının və Çinin bu diskurslara qarşı hazırladığı strategiyanın “ağıllı güc” çərçivəsində optimal güc komponentinə çevrilməsi prosesinin həlli zərurətə çevrilir.

Çinin yüksəlişi və “ağıllı güc” konsepsiyası

Çinin inkişafının əsasları ölkənin qurucu lideri Mao Zedunun izlədiyi iqtisadi və diplomatik siyasətlə qoyulsa da, 1978-ci il Çinin yüksəlişi üçün dönüş nöqtəsi hesab olunur. Maodan sonra Çin Kommunist Partiyasının (ÇKP) lideri olan Den Syaopin 1978-ci ildə “iqtisadi islahat və açıqlıq” siyasətini elan edərək qlobal sistemlə inteqrasiya siyasətini həyata keçirdi və bu siyasətin nəticələri 1991-ci ildən qlobal iqtisadi sistemdəki göstəricilərdən hiss edilməyə başladı [15]. Orta illik iqtisadi artım tempi 1978-2007-ci illər arasında 9,9 % olaraq təyin olunan Çinin xarici ticarəti eyni dövrdə 16,6 % artmışdır. Sürətli və davamlı iq-

tisadi yüksəlişi nəticəsində Çin 2010-cu ildə ilk dəfə olaraq Yaponiyanı geridə qoyaraq Asiyanın ən böyük iqtisadiyyatı, dünyanın isə ikinci ən böyük iqtisadiyyatı oldu və BVF-nin 2014-cü ildə açıqladığı statistikaya görə, Çin ABŞ-ni də üstələyərək ilk pillədə qərarlaşdı.

Qlobal iqtisadiyyat tarixində heç vaxt görünməyən artım templərinin otuz ilə yaxındır davam etməsi bu hadisənin “Çin möcüzəsi” adlandırılmasına və XXI əsrin “Çin əsri” elan edilməsinə səbəb olub. Sürətli iqtisadi yüksəliş nəticəsində Çin ilk dəfə 1993-cü ildə enerji idxalçısı ölkəyə çevrildi və o vaxtdan bəri xarici enerjiddən asılılığı getdikcə artdı. 2019-cu ildə neft istehlakının 72,5%-ni və təbii qaz istehlakının 40,6%-ni idxal edən Çin üçün enerji təchizatı təhlükəsizliyinin təmin edilməsi iqtisadi sabitlik və ÇKP-nin legitimliyi üçün ilkin şərtə çevrilib. Pekinin iqtisadi yüksəlişi 1993-cü ildən sonra birbaşa enerji idxalından asılı oldu və bu, Çini xüsusilə enerji sektorunda aqressiv xarici genişlənmə siyasətinə gətirib çıxardı.

Çinin qlobal iqtisadi güc mərkəzinə çevrilməsi və enerji və məhsul tədarük zəncirlərində sistemə təsir edə biləcək bir aktyora çevrilməsi Pekin rəhbərliyinin mövcud nizama qarşı çıxacağını və onu dəyişdirmək istədiyini bildiren təhdid diskurslarının sürətlənməsinə səbəb oldu. Con Merşaymerin öncüllük etdiyi mütəfəkkirlər hücum (offensive) realizminin arqumentləri çərçivəsində Çinin yüksələn bir güc olaraq qlobal status-kvoya mütləq meydan oxuyacağını və bu çağırışın böyük güclər arasında qarşıdurma səbəb olacağını izah etdilər və bununla da “Çin təhlükəsi” nəzəriyyəsi ədəbiyyatda öz yerini tutmağa başladı [8].

Çinin yüksəlişinin beynəlxalq sistemin digər üzvləri tərəfindən təhlükə kimi qəbul edilməsi Pekini milli güc potensialının ölkənin imicinə təsirinə diqqət yetirməyə vadar edib. Bu kontekstdə ÇKP rəhbərləri və partiya məktəblərinin nümayəndələri yumşaq güc elementlərindən daha səmərəli istifadə etməyə və Çinin imicinə müsbət təsir edəcək yeni diskurslar və şüarlar hazırlamağa başladılar. Dinc yüksəliş, ahəngdar dünya, Çin arzusu, bəşəriyyətin ortaq taleyi kimi diskursların ən mühüm nümunələri olan bu proses Çinin inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş və əsas xarici siyasət prinsipləri ilə bütövlükdə həyata keçirilmişdir. Bütün bu strategiyaların bir-birini izləyən və milli inkişaf prioritetlərini tamamlayan davamlılığı Pekin administrasiyasının “ağıllı güc” strategiyası çərçivəsində yüksəliş prosesini həyata keçirdiyinin ən mühüm göstəricilərindən biri olaraq ortaya çıxdı.

Çin xarici siyasətində ənənəvi dəyərlərin dəyişən mövqeyi

“Ağıllı güc” anlayışı və bu konsepsiyanın mühüm tərkib hissəsini təşkil edən “yumşaq güc” elementi Beynəlxalq Münasibətlər ədəbiyyatında nisbətən yeni olsa da, “yumşaq güc”lə bağlı tətbiqlərin 2000 ildən çox əvvələ təsadüf etdiyi məlumdur. Bunun ən mühüm nümunələrinə Çin mütəfəkkirlərinin əsərlərində və Çin folklorunda işlənən atalar sözlərində rast gəlmək olar. “Yumşaq güc” və cazibə elementlərinə əsaslanan idarəetmə yanaşması Çin tarixində Sunzi, Konfutsi, Mensi və Laozi kimi mütəfəkkirlər tərəfindən Çin imperatorlarına tövsiyə edilmiş və ənənəvi Dao təfəkkürü insanın bütün canlılarla münasibətlərində bu münasibətə üstünlük vermişdir.

İmperatorluq dövründə Sunzi Çinin həm nəzarəti altında olan xalqlarla, həm də idarə etdiyi ərazilərdən kənar mədəniyyətlərlə əlaqələrini idarə etməkdən məsul idi. Döyüşsüz qazanılan mübarizənin əsl qələbə olduğunu vurğulayan Konfutsi, hökmdarların güc tətbiq etməklə deyil, fəzilət və ləyaqətlə xalqın könlünü fəth etməli olduğunu deyərək, Mencius tiran idarəsi əvəzinə qoruyucu və xeyirxah idarəetmə yanaşmasını mənimsəməyi təklif etdi, Laozi isə ən yumşağın ən sərti məğlub edə biləcəyi doktrina formalaşdırdı [13, s.149]. Dao təfəkkürünün banilərindən sayılan Laozi ideal lideri belə təyin etmişdir:

"Yaxşı lider, insanların varlığından xəbərdar olduğu liderdir.

Ondan sonra gələn yaxşı lider, insanların yaxın gördüyü və təriflədiyi liderdir.

Ondan sonra gələn yaxşı lider, insanların qorxduğu liderdir..."

Müvafiq olaraq, Dao düşüncəsində yaxşı rəhbərlik xalqın məhəbbətini və tərifini qazanmağı tələb etdiyi halda, güc elementi rəqabət aparmayan, müdaxilə etməyən, təvazökarlıqla bütünləşən bir keyfiyyətə malikdir. Bu fikrə görə, insanın malik olduğu elm və qüdrətlə gündəmə gəldiyi zaman bunun qüdrət sahibinə fəlakət gətirəcəyi vurğulanır [3, s.47].

1949-cu ildə Çin Xalq Respublikasının yaranmasından sonra dövlət idarəçiliyi və xarici əlaqələrdə Çin düşüncə ənənəsi və idarəetmə yanaşmasında dəyərlərdən istifadə müxtəlif proseslərdən keçmişdir. Xalq Cümhuriyyətinin qurulması zamanı Mao öz mübarizəsini dəstəkləyə biləcək ənənəvi elementlərdən bəhrələnmiş və Çinin ənənəvi düşüncə strukturunda partizan müharibəsinə tətbiq oluna bilən elementləri ön plana çıxararaq pragmatist mövqə tutmuşdur [12,

s.36-7]. Lakin 1966-cı ildə Çin daxilində əks-inqilabi qruplarla mübarizə aparmaq üçün başlanan mədəni İnqilab ilə baş verən hadisələr ənənəvi Çin mentalitetinin və Konfutsi təlimlərinin Çinin üzləşdiyi ən mühüm problem olaraq görülməsinə səbəb oldu. “Mədəni inqilab” zamanı tətbiq edilən sərt siyasətlərə və Maonun avtoritar mövqeyinə qarşı çıxan Lin Biao Konfutsi və Mensiusun təlimlərindən bəhrələndiyi üçün Mao 1973-cü ildə “Lini tənqid, Konfutsi hərəkatını tənqid et” başlatdı və bu hərəkat Çin tarixində ikinci mədəni inqilab adlandırıldı. Lin Biao ilə yanaşı, kommunist və inqilabçı hərəkatın qarşısında ən böyük maneə olaraq görülən ənənəvi Çin təfəkkürü və Konfutsi dəyərləri də bu hərəkat çərçivəsində dəyərsizləşdirilərək alçaldıldı.

Mao Zedong belə bir diskurs inkişaf etdirdi ki, Çin öz ayaqları üzərində dayana bilən güclü dövlətə çevrilməsi üçün Konfutsi təlimlərinə əsaslanan feodal keçmişindən qurtulmalıdır. Bu səbəbdən Konfutsi təlimlərini ehtiva edən Analektlər, Mao Zedunun çıxışlarını ehtiva edən Kiçik Qırmızı Kitab kimi tanınan əsərlə əvəz edilmişdir [5, s.235].

1949-1976-cı illər arasında Çinin daxili və xarici siyasətini yönləndirən kommunist ideologiyası 1976-cı ildə Mədəni İnqilabın sonu, Maonun ölümü və ideoloji düşüncə ilə qidalanan rəhbərliyin islahatçı liderlərlə əvəzlənməsi ilə öz çəkisini itirdi. 1978-ci ildə Den Syaopin tərəfindən başlanmış “iqtisadi islahat və açıqlıq” siyasəti milli maraqlar üçün utilitar yanaşmanın qəbulunu zəruri etdi. Bu kontekstdə Çinin iqtisadi yüksəlişini və sosial rifahın yüksəldilməsini prioritet hesab edən Deng Xiaoping, bu məqsədlər üçün hansı kommunizm və ya kapitalizm sistemlərinin gərəkli olsa da, mənimsənilə biləcəyini təşbeh-lə ifadə etdi: “Pişik olub-olmamasının fərqi yoxdur. qara və ya ağ, önəmli olan pişiyin siçanı tutmasıdır”. Sürətli iqtisadi artım, urbanizasiya və modernləşmənin yaratdığı problemlər Çində sosial hərəkətliliyin artmasına və sosial iğtişaşlara səbəb olub. Partiya legitimliyini gücləndirmək, ictimai hərəkatlara nəzarət etmək və partiya siyasətinə sədaqəti artırmaq üçün ÇKP liderləri Konfutsi dəyərlərinə qayıdıb, dövlətin davamlılığının müqəddəs hesab edildiyi ənənəvi zehniyyəti öz siyasətlərinin əsasına çevirdilər.

1980-ci illərdə başlayan dəyişiklik prosesi ilə müasir Çində konfutsiçiliyin yenidən ortaya çıxması çox mühüm və mürəkkəb bir fenomen olaraq xarakterizə edilir. İctimai və siyasi müstəvidə bir çox fərqli şəkildə ortaya çıxan bu prosesin ən mühüm ölçülərindən

biri də Konfutsi düşüncəsini xatırladan yeni konsepsiya və şüarların istehsalıdır. Konfutsiçi kapitalizm, Marksist konfutsiçilik, Konfutsiçi Ailə Dəyərləri kimi məfhumlardan nümunələrin verilə biləcəyi bu proses Çinin qlobal əlaqələrini də əhatə etməklə genişləndi. Əslində, Çin öz mədəni dəyərlərini təbliğ etmək, Çin dilini öyrətmək və milli imicini gücləndirmək üçün xarici ölkələrdə “yumşaq güc” siyasətini “Konfutsi institutları” adı altında institutlaşdırıb.

“Yumşaq güc” anlayışı yalnız Cozef Nyenin “Bound to Lead” kitabı 1992-ci ildə Çin dilinə tərcümə edilərək nəşr edildikdən sonra Çinin xarici siyasətində rəsmi olaraq istifadə olunmağa başlandı. Bu tarixdən sonra Çinin xarici siyasəti getdikcə “yumşaq güc” elementlərinə əsaslanan şüarlar və danışıqlarla formalaşmağa başladı. Bu kontekstdə Konfutsi kimi ənənəvi Çin elementlərinin müasir alət kimi meydana çıxması Çin akademiyasında “yumşaq gücün mümkün mənbələri” mövzusunda müzakirələr zamanı sürətləndirildi. Çində “yumşaq güc” elementlərinin daxil edilməsi ilə bağlı müzakirələr iki fərqli düşürgəyə bölünür. Bunlardan birincisi Çinin “yumşaq güc”ün əsas mənbəyi kimi Çinin qədim tarixini və ənənəvi mədəniyyətini görsə də, digər düşürgə Çinin yumşaq gücünün beynəlxalq təşkilatlar yaratmaq, gündəmi təyin etmək və koalisiyalı səfərbər etmək bacarığı ilə effektiv olacağını müdafiə edir. Bu müzakirələr çərçivəsində 2008-ci ildən və xüsusilə 2010-cu ildən sonra Çin Kommunist Partiyası yüksələn milli güclə yeni bir kimlik yaratmaq üçün millətçi diskursla sintez edilmiş ideoloji yanaşmanı mənimsəmiş və imperializm dövrünün mədəniyyət kodlarına qayıtmışdır [11, s.230].

Konfutsi düşüncəsindən və ənənəvi dəyərlərdən Çinin milli imicini gücləndirmək söylərində bir vasitə kimi istifadə edilməsi Çin “yumşaq güc”ün unikal xarakterini formalaşdıran mühüm amildir. Bu səbəbdən, Çinin “ağıllı güc” strategiyasında Çinə xas dəyərlərin fərqləndirilməsi müasir xarici siyasət müzakirələrində ənənəvi elementlərin kəşfini zəruri edir.

“Ağıllı güc”ün Çinə xas elementləri

“Ağıllı güc” anlayışını Çinə xas elementlər baxımından qiymətləndirmək üçün ilk şərt: yumşaq və sərt, zəif və güclünün eyni vaxtda birlikdə mövcud ola biləcəyini vurğulayan Yin Yang ideyasının dərk edilməsidir [12, s.36-7]. Buna uyğun olaraq, Çin təfəkküründə anlayışların bir-birindən aydın və kəskin şəkildə ayrılmadığını, əksliklərin bircə mövcud ola biləcəyi-

ni, hətta bu birliyə təbiətin harmoniyasının əksi kimi üstünlük verildiyini söyləmək mümkündür. Əslində özünü tamamilə “yumşaq güc” və ya tamamilə “sərt güc” olaraq təyin etməyən Çin sərt güc elementlərinə “yumşaq güc” elementləri qədər əhəmiyyət verir. Bu səbəbdən Çinin hər iki səlahiyyətin uyğun birləşməsinə üstünlük verdiyi və onların istifadə yeri və vaxtına diqqət yetirdiyi qəbul edilir [2, s.95-6].

“Ağıllı güc” anlayışını Çin baxımından şərh etmək üçün ikinci vacib şərt - Milli güc konsepsiyası ölkə daxilində sabitliyin təmin olunmasını prioritet təşkil edir. Bu fikir tarix boyu Çin hökmdarlarının xarici əlaqələrinə rəhbərlik etmişdir. Burada vurğulan ki, milli iqtisadi və sosial rifahı təmin etmək üçün sabitlik qorunmalıdır [4, s.380]. Sadəcə olaraq “wéi wén” adlanan bu konsepsiya sabitliyin qorunması prinsipi kimi tanınır və 1989-cu ildə Tiananmen hadisələrindən sonra Den Syaopin dövrünün rəsmi diskursuna çevrildi.

“Ağıllı güc” strategiyasının üçüncü mühüm komponenti səma altındakı bütün insanların Çin mədəniyyəti və sivilizasiyasının təmin etdiyi sülh və sabitlik mühitində vahid ailə kimi harmoniyada yaşaya bilməsi ideyasıdır. “Göy altında olan hər şey” mənasını verən “Tianxia” anlayışı “Böyük dünya birliyi” ifadələri ilə birlikdə müasir Çin xarici siyasətində “yumşaq güc” şüarlarının əsasını təşkil edir.

Çinin “ağıllı güc” strategiyasını unikal edən ən fundamental element sərt və “yumşaq güc” elementlərinin bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənməməsidir. “Ağıllı güc” elementi olan “yumşaq güc” anlayışı mədəniyyət, xarici siyasət və siyasi dəyərlərlə əlaqələndirilsə də, bu o demək deyil ki, hərbi güc və iqtisadi potensial “yumşaq güc” yarada bilməz [1]. Həqiqətən də, bir çox çinlilər üçün bir millətin öz “yumşaq güc”ünü maksimum dərəcədə artırmaq üçün ilkin şərt maddi imkanlara töhfə verən sərt elementlərin və milli cəlbədiciliyi artıran yumşaq elementlərin ağıllı birləşməsinə bir araya gətirməkdir. Burada diqqət çəkən əsas xüsusiyyət yumşaq və sərt güc elementləri arasındakı fərq deyil, hər bir güc amilinin (iqtisadi, hərbi, mədəni və s.) cəlbədicilə və çəkindirici ölçülərinin eyni vaxtda istifadəsidir. Bu, kainatdakı bütün maddə və varlıqların işıq və qaranlıq tərəflərinin vəhdətini vurğulayan Yin Yang ideyasının nəticəsi olaraq ortaya çıxır. Bu fikrin əksinə olaraq, Anglo-Amerikan düşüncə metoduna əməl edən alimlər avtoritar rejimdə “yumşaq güc” və “sərt güc”ün kəskin şəkildə ayrılması ilə yanaşı, “yumşaq güc” siyasətini də izləyər

bilməyəcəyini iddia edirlər [6]. Bu kontekstdə istifadə olunan “kəskin güc”(sharp power) anlayışı avtoritar rejimin istifadə etdiyi “yumşaq güc”ün “kifayət qədər yumşaq” ola bilməyəcəyi vurğulanaraq yaradılmışdır.

Çin öz siyasi rejimini və iqtisadi inkişafını təhlükə kimi təqdim edən Qərb diskurslarına öz intellektual əməlinə əsaslanan xarici siyasət diskursları ilə cavab verir. Bu məqsədlə Çin xarici siyasətçiləri inkişaf etdirdikləri diskurslarla Çinin regional və qlobal miqyasda təmin edəcəyi faydaları vurğulayırlar. 1990-cı illərin əvvəllərində “yaxşı qonşu diplomatiyası” ilə başlayan bu prosesin 2000-ci illərdə “dinc yüksəliş” və “dinc inkişaf” diskursları ilə davam etdiyini müşahidə etmək mümkündür. Dinc yüksəliş anlayışı ilk dəfə 2003-cü ildə Asiya Bəla Forumunda Çin Kommunist Partiyasının Baş katibi Hu Jintao-nun yaxın çevrəsində olan akademiklər arasında olan Zheng Bijian tərəfindən elan edilmişdir. Zheng-in 2005-ci ildə xarici işlərdə yazdığı məqalədə Çinin heç vaxt hegemonluğa can atmayacağı və Çinin inkişafının yalnız dünya sülhünə bağlı olduğu bildirilmişdi. Dinc yüksəliş anlayışı ilə Çin iqtisadi və hərbi yüksəlişinə qarşı təhlükə qavrayışını azaltmaq istəyirdi [1].

Dinc yüksəliş konsepsiyasından sonrakı dövrdə Hu Jintao 2005-ci ildə keçirilən Asiya-Afrika Sammitində harmonik dünyanın qurulmasını vurğuladı və bu diskurs “harmonik dünya” doktrinasına çevrildi. Çinin mehriban qonşuluq diplomatiyası və Konfutsi institutlarının yaradılması kimi siyasətlərinin əsasını ahəngdar dünya doktrinası təşkil etmiş və Hu Jintao-dan sonra liderlərin xarici siyasət şüarları da bu konsepsiya vurğulanaraq elan edilmişdir [5, s.235]. Bu kontekstdə ən aktual müzakirələr onların şüarları olan “Ortaq tale birliyi” və “Çin arzusu” idi.

Xi Jinping tərəfindən yaradılmış “bəşəriyyətin ümumi taleyi” konsepsiyası ənənəvi Çin dəyərlərindən ilhamlanır və Çinin qədim düşüncəsində bir çox elementə istinad edir. Buna uyğun olaraq, konsepsiya Çin mədəniyyətində “ən dəyərli olan harmoniya”, “böyük dünya cəmiyyəti”, “göyün və insanlığın birliyi” anlayışları ilə sıx bağlıdır [14, s.198]. “Çin arzusu” diskursu Çinin xarici siyasətində dönüş nöqtəsi hesab olunur, çünki o, mövcud beynəlxalq sistemə effektiv şəkildə uyğunlaşacağını söyləyən keçmiş nəzəriyyələrdən fərqlənir və beləliklə, yeni dövrün başlanğıcı hesab olunur [9, s.240]. Çin arzusu təkcə milli sərvət və sosial rifahı təmin edəcək daxili islahatları deyil, həm də Çinin qlobal siyasətdə nüfuzunu gücləndirəcək beynəlxalq təşəbbüsləri əhatə edir

[1, s.958-9]. Çin arzusunun həyata keçirilməsində ən mühüm siyasət aləti hesab edilən xarici siyasət təşəbbüsü, tarixin ən böyük geosiyasi layihəsi kimi tanınan “Bir kəmə, Bir yol” təşəbbüsüdür.

Çinin öz dəyər və normalarını önə çıxararaq qlobal ictimaiyyətə fayda verən böyük bir güc kimi imicini yaratmağı hədəfləyən bütün bu müzakirələr “ağıllı güc” strategiyasının yalnız nəzəri ölçüsünü təşkil edir. “Ağıllı güc” strategiyasını Çinə xas edən əsas xüsusiyyət Çin diplomatiyasının iki fərqli, zahirən ziddiyyətli aspektlərinin birgə mövcudluğunda gizlənir. Çin həyatı maraqları kimi müəyyən etdiyi məsələlərdə fərqli strategiyalar izləyir. Çin onun üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edən dövlət suverenliyi, milli təhlükəsizlik, ərazi bütövlüyü və milli birləşmə kimi fundamental maraqlara qarşı təcavüzkar və təcavüzkar mövqe nümayiş etdirir. Ancaq bunlardan başqa məsələlərdə Çin xarici yardıma, əməkdaşlığa, yumşaq mövqeyə və daha məsuliyyətli davranışa hazır olduğunu göstərir [14, s.202-3].

Çinin hərbi gücü istisna etməyən “yumşaq güc” yanaşması, iqtisadi və mədəni siyasətlərindəki məcbureddi elementlər Çinin “ağıllı güc” strategiyasının əsasını təşkil edir. Güc elementlərində yumşaq və sərt komponentlərin eyni vaxtda istifadəsi Çinin müasir xarici siyasətinin istiqamətini də müəyyən edir. Bu kontekstdə, Çinin regional və qlobal siyasətləri “ağıllı güc” strategiyasında Çinin unikal xüsusiyyətlərini və tarixi təcrübəsini nəzərə almağı ilkin şərt edir.

Nəticə

1949-cu ildə iqtisadi, sosial və siyasi imkanları tükəndikdən sonra qurulan və təxminən 100 il davam edən yarımüstəmləkə dövründən çıxan Çin Xalq Respublikası cəmi 50 ildə qlobal iqtisadiyyatın mühüm aktorlarından birinə çevrildi. 1993-cü ildə xalis enerji idxalçısı və 2009-cu ildə dünyanın ən böyük ixracatçısı oldu. 2010-cu ildə isə ikinci ən böyük iqtisadiyyat oldu. Bu iqtisadi yüksəlişlə müşayiət olunan siyasi sıçrayış dövründə Çin Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı, Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankı və Kəmə Yol Təşəbbüsü kimi institusional və geosiyasi quruculuq layihələri ilə beynəlxalq nizamın fəaliyyətinə dəyər əlavə etdi.

2000-ci illərdə Çin Təhdidi diskursunu aradan qaldırmaq üçün qədim Çin sivilizasiyasındakı intellektual köklərinə qayıdan Çin Kommunist Partiyası yeni bir imic yaratmaq üçün yumşaq və sərt güc elementlərinin çəkəndirmə və motivasiyasını

eyni vaxtda istifadə edən ağıllı bir aktyora çevrildi. XXI əsrdə, bu çərçivədə qarşılıqlı ticarətdə Çinin lehinə Çinin ticarət və ya siyasi tərəfdaşı olmuş ölkələrin ticarət kəsirləri, Çinin investisiya ölkələrinə intensiv işçi miqrasiyası və Çin məhsullarının bu ölkələrdə kiçik sənayeyə mənfi təsirləri. Pekinin bu yüksəlişin mənfi tərəflərini idarə etmək üçün strateji hərəkət etməsini tələb etdi. Pekinin regional və global sistemdə mövcud və mümkün təsirlərindən irəli gələn təhlükə qavrayışını aradan qaldırmaq üçün mədəniyyətdən iqtisadiyyata, siyasətdən sosial elementlərə qədər həyata keçirdiyi xarici siyasət strategiyalarının müxtəlifliyi bu siyasətin “ağıllı güc” strategiyası çərçivəsində şərhilə nəticələndi.

“Ağıllı güc” strategiyası yumşaq və sərt güc elementlərini lazımi anda optimal səviyyədə bir araya gətirmək mənasında güc elementlərinin nisbətən kəskin ayrılmasına əsaslanır. Lakin Çin təfəkkürü varlıqların və substansiyaların bir-birindən kəskin şəkildə ayrılmasına deyil, onların təbiətdə birgə yaşama yollarına əsaslanır. Bu səbəbdən Çin siyasətini anlamığa çalışarkən, güc elementlərini yumşaq və sərt kimi ayırmaq Çinin xarici siyasətinə Qərb prizmasından baxmaq və onu sadələşdirmək deməkdir. Buna görə də, Çinin xarici siyasətini “ağıllı güc” nöqtəyi-nəzərindən təhlil etmək, Çin perspektivini mərkəzləşdirmək və onun tarixi köklərini vurğulamaqla “ağıllı güc”ü şərh etməyi tələb edir.

“Ağıllı güc” strategiyası, ən uyğun zamanda ən uyğun strategiya ilə milli hədəflərə çatmağa çalışmaq mənasında Çin dövlətinin 2000 illik tarixi boyunca xarici əlaqələrində istifadə etdiyi bir strategiya olmuşdur. Bu kontekstdə Çin İmperiyasının Şərqi Asiyada hökmranlıq etdiyi dövrdə region dövlətləri ilə qurduğu əlaqələrin əsasını bu ölkələrin Çinin siyasi və mədəni üstünlüyünü qəbul etmələri və təhlükəsizlikdə sülh şəraitində yaşamaları təşkil edirdi. XXI əsrin Çin Əsri olub-olmayacağı ilə bağlı müzakirələri formalaşdıran Çin Modeli, Çin Xəyalı və ya Çin Təhdidi anlayışları Pekin rəhbərliyinin Şərqi Asiyada qurduğu hökmranlığa bənzər global hökmranlıq quracağı fərziyyəsinə əsaslanır. Ancaq bu araşdırmada araşdırıldığı kimi, Pekin tarixi idarəetmə təcrübəsi və strateji düşüncəsi sayəsində tarixin heç bir dövründə liderliyini və üstünlüyünü heç vaxt sərt güc elementləri əsasında qurmamışdır. Güc və imkan baxımından zirvədə olmağın da tənəzzül prosesinin başlanğıcı olduğuna inanılan Çin hökmdarları üçün dövlətin daxili sabitliyi və uzunmüddətli varlıq mübarizəsi əsas prioritetdir.

XXI əsrdə global güc balansının dəyişməsi XX əsrdə kapitalist və kommunist ideologiyalarının təklif etdiyi inkişaf planlarının uğursuz nəticələrinə qarşı daha orijinal və milli xüsusiyyətləri nəzərə alan yeni münasibətlər şəbəkəsinin inkişafını zəruri edir. Çin Xalq Respublikası XX əsrdə yarandığı gündən bəri milli maraqlarının tələb etdiyi iqtisadi, təhlükəsizlik və hərbi strategiya elementlərini mənimsəyərək regional və global nizamda baş verənləri yaxından izləyən xarici siyasət yürüdür. Çin Kommunist Partiyasının davamlılığı və daxili sabitliyin qorunması Pekinin dövlət ənənəsində 2000 il ərzində mövcud olan yumşaq və sərt güc elementlərinin birləşməsindən asılıdır. Bu səbəbdən Beynəlxalq Münasibətlər ədəbiyyatında nisbətən yeni bir anlayış olan “ağıllı güc” strategiyasının Çin üçün öz köklərinə qayıdış olduğunu və bu qayıdışın regional və global təsirlərə malik olacağını söyləmək mümkün görünür.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Akçadağ A.E., “Creation of the Asian infrastructure investment bank as a part of China’s smart power strategy”, *The Pacific Review*, 2019, p.951-971
2. Kılıptarı T., “China’s smart rise”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2013, p.77-102
3. Laozi, “Yol ve erdem”, *Gonca Ünal (Çev.), Can Yayınları*, 2022
4. Li M., “The people’s liberation army and China’s smart power quandary in Southeast Asia”, *Journal of Strategic Studies*, 2015, p.359-382
5. Liu T.T., “Exporting culture, the confucius institute and China’s smart power strategy”, *Routledge Handbook of Global Cultural Policy*, 2018, p.233-246
6. Mahbubani K., “Smart power; Chinese style”, 2008, <https://rb.gy/8734t9>
7. Mearsheimer J., “China’s unpeaceful rise”, *Current History*, 2006, p.160-162
8. Mearsheimer J., “The gathering storm: China’s challenge to US power in Asia”, *The Chinese Journal of International Politics*, 2010, p.381-396
9. Mikhnevich S., “Dreaming together: The economic dimension of China’s “smart power” in South-East Asia”, *International Organisations Research Journal*, 2018, p.237-255
10. Nye J.S., “Get smart: Combining hard and soft power”, *Foreign Affairs*, 2009, p.160-163
11. Rozman G., “Chinese national identity and its

implications for international relations in East Asia”, *Asia-Pacific Review*, 2011, p.84-97

12. Wood F., “Great books of China, from ancient times to the present”, *Blue Bridges Books*, 2017

13. Ying F., “Soft power: Power of attraction or confusion?”, *Place Branding and Public Diplomacy*, 2008, p.147-158

14. Zhang D., “The concept of ‘community of common destiny’ in China’s diplomacy: Meaning, motives and implications”, *Asia & the Pacific Policy Studies*, 2018, p.196-207

15. Zhao Y., “The rise and prospect of China’s economy”, *Estudios de Economía Aplicada*, 2018, p.277-290

XÜLASƏ

Çinin beynəlxalq arenada yüksəlişi təkcə iqtisadi deyil, həm də strateji və mədəni elementləri özündə birləşdirən çoxölçülü bir prosesdir. İqtisadi artım, texnoloji tərəqqi və qlobal siyasi qarşılıqlı əlaqələr Çinin dünya səhnəsindəki rolunu gücləndirdi. “Bir Kəmə, Bir Yol” təşəbbüsü kimi təşəbbüslər regional və qlobal miqyasda öz təsirlərini genişləndirdi. Bundan əlavə, Çinin mədəni diplomatiyası və beynəlxalq təşkilatlarda artan iştirakı da diqqətəlayiqdir. Lakin bu yüksəliş bəzi ölkələrdə narahatlıq yaradır və müxtəlif müzakirələrə səbəb olur.

Məqalədə son dövrlərdə Çinin xarici siyasət kursunda baş verən dəyişikliklər “ağıllı güc” prizmasından təhlil edilərək, stratejiyanın özünəməxsus xüsusiyyətləri təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: Çin, Avrasiya, “ağıllı güc”, Çin-ABŞ münasibətləri, liberalizm.

КАНАН АХМАДОВ

*Докторант кафедры Дипломатии
и современных интеграционных процессов
Бакинского Государственного
Университета*
kanan.ahmadov@gmail.com

АНАР ГАДИРОВ

*Докторант кафедры политологии и
социологии Бакинского Государственного
Университета*
qaanar14213@sabah.edu.az

РЕЗЮМЕ

Подъем Китая на международной арене — это

многоаспектный процесс, включающий не только экономические, но также стратегические и культурные элементы. Экономический рост, технологический прогресс и глобальное политическое взаимодействие усилили роль Китая на мировой арене. Такие инициативы, как «Пояс и путь», расширили свое влияние на региональном и глобальном уровнях. Кроме того, заслуживают внимания культурная дипломатия Китая и расширение его участия в международных организациях. Но этот рост вызывает беспокойство в некоторых странах и вызывает различные дискуссии.

В статье анализируются последние изменения во внешней политике Китая с точки зрения «умной силы» и представлены уникальные особенности этой стратегии.

Ключевые слова: Китай, Евразия, «умная сила», Китайско-американские отношения, Либерализм.

КАНАН АХМАДОВ

*Doctoral student of the Department of
Diplomacy and modern integration processes
Baku State University*
kanan.ahmadov@gmail.com

АНАР ГАДИРОВ

*Doctoral student of the Department of
Political Science and Sociology
Baku State University*
qaanar14213@sabah.edu.az

SUMMARY

China's rise on the international stage is a multifaceted process involving not only economic but also strategic and cultural elements. Economic growth, technological progress and global political interaction have strengthened China's role on the world stage. Initiatives such as the Belt and Road have expanded their influence regionally and globally. In addition, China's cultural diplomacy and increased participation in international organizations are noteworthy. But this increase is causing concern in some countries and causing various debates.

The article analyzes recent changes in Chinese foreign policy from the point of view of “smart power” and presents the unique features of this strategy.

Keywords: China, Eurasia, “smart power”, Sino-American relations, Liberalism.